ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

Այս վերնագրով տպված է հետեւեալ յօդուածը „Journal d'Orient" վիէննայի լրագրի մէջ։

Այն միջոցները, որ գործ դրեցին մեր ձայնը խեղդելու համար, մեզ չեն արգելի անդադար կրկնելու թէ օսմանեան կառավարութիւնը կարծես ինքն է աշխատում կորցնել հայերով բնակված նահանգները, քիւրդերին քաջալերելով, թէ ժամը հասել է, երբ հարկաւոր է գործ դնել Եւրոպայից անհրաժեշտ ճանաչված բարենորոգումները Հայաստանի մէջ, և թէ Բ. Դուռը ուրիշ ելք չունի, բացի շտապելուց այդ վերանորոգումները մտցնելու, եթէ նա չէ կամենում այնպիսի հետեւանքներ առաջ բերել, որոնք կը ստիպէին հայերին որոնել և գտնել իրանց փրկութիւնը օսմանեան կայսրութեան հովանաւորութենից դուրս, քանի որ Թիւրքաց կառավարութիւնը, ինչպէս երեւում է, չունի ոչ կամք, ոչ զօրութիւն պաշտպանել իր հպատակ հայերի կեանքը և կայքը Թափառական մահմետական ցեղերի արշաւանքների և տեղական պաշտօնեաների կամայականութեան դէմ։

Մենք անդադար կաղաղակենք քիւրդերի մասին, մինչև որ Եւրոպան վերջնականապէս չը կարգադրի ու չապահովացնի հայերի դրութիւնը Թիւրքիայում, նոյն իսկ Բ. Դրան գործակցութեամբ, եթէ սա խելացի կը գտնվի, բայց առանց նրա օգնութեան, նրա կամքին հակառակ, եթէ Բ. Դուռը չը կամենայ ճանաչել և հասկանալ որ իր շահն է պահանջում չը յարուցանել նոր յուզմունքներ ու դժուարութիւններ արեւելեան խնդրի վերաբերութեամբ, որի հետեւանքը կը լինէր, ինչպէս 1878 թւից յետոյ, Սուլթանի այժմեան երկիրների մէջ նոր ինքնավարութիւնների հիմնելը ազգային սկզբունքին համեմատ։

Այդտեղ „Journal d'Orient" հրատարակում է Դիարբեքիրի եպիսկոպոս Փիլիպպոս Նաջարեանցի նամակի թարգմանութիւնը, որ սա տպել է «Stamboul» լրագրի մէջ։ Թող այդ նամակը, աւելացնում է վիէննայի ֆրանսիական լրագիրը, մի նախազգուշութիւն լինի գործի մէջ շահ ունեցող բոլոր մարդկանց համար։

„Մենք իմացանք, ասում է սրբազանը, որ այդպէս անուանված քիւրդ բէյերը, այդ Թշուառ աւազակները, աջողեցան, չը գիտենք ինչպէս, միայ Կ. Պօլսում։ Նրանք պնդում են թէ անիրաւացի կերպով դատապարտված են Ալբանիայի մէջ աքսորանքին, որովհետև նրանք մեղաւոր չեն և կուզենային ճանաչել իրանց մեղադրողներին, որպէս զի ապացուցանելով իրանց անմեղութիւնը, վերադառնան իրանց հայրենիքը։ Բոլորն էլ գիտեն թէ այդ քիւրդ աւազակների քննութիւնը և նրանց աքսորանքի դատապարտելը կատարվեցաւ Աբբէդին փաշայի կարգադրութեամբ։ Իսկ այդ աւազակների մեղադրողը ես եմ եղել և ես տուեցի նրանց գործած բարբարոսութիւնների մասին անհերքելի ապացոյցներ, թէ Բ. Դրանը և թէ հայոց պատրիարքարանին հեռագրելով։ Այդ հեռագիրներից մինը ունի իննը ստորագրութիւն քրիստոնեայ այլ և այլ դաւանութիւնների գլխաւորների։ Ես նոյնպէս այդ գործի մասին զեկուցումներ ուղարկեցի Ներսէս սրբազանին։ Այդ ժամանակ, Բ. Դուռը, գործի այդ տեսակ դրութեանը վերջ տալու համար, ուղարկեց Աբբէդին փաշային Դիարբէքիր, որպէս լիագօր կօմիսէր։ Աբբէդին փաշա ազնիւ և խղճմտաւոր կերպով կատարեց իր յանձն առած պաշտօնը Դիարբէքիրում, որտեղ և կազմվեցաւ մի յանձնաժողով, որ բաղկացած էր նահանգապետից, կիազիմ-փաշա դատաւորից, լիագօր պաշտօնեայից, տեղական խորհրդի անդամներից և երկրի կրօնական գլխաւորներից։ Այդ յանձնաժողովը ստուգեց քիւրդ աւազակների բոլոր բարբարոսութիւնները և կայացրեց դատավճիռ Ալբանիա նրանց աքսորելու մասին, նրանց ներկայութենից երկիրը վերջնականապէս մաքրելու համար։ Եթէ այդ քիւրդերը անմեղ էին, ի՞նչպէս կարող էր յանձնաժողովը անարդար կերպով աքսորել նրանց։ Մի՞թէ Աբբէդին փաշան իր յանձն առած պաշտօնը կատարելու համար չը վարձատրվեցաւ նախ մուշիրութիւն ստանալով, յետոյ նահանգապետ նշանակվելով Սվազում և ապա Սալօնիկում և վերջապէս արտաքին գործերի մինիստր դառնալով։ Եթէ այդ Թշուառները անմեղ էին, ի՞նչպէս նրանք չը կարողացան արդարանալ մինչև որ Աբբէդին-փաշան իր ձեռքում կառավարութեան ղեկը բռնած ունէր։ Կառավարութիւնը չը պէտք է մոռանար, որ իրանց երկիրը վերադարձած, այդ քիւրդերը կրկնակի վրէժ կը հանեն քրիստոնեայ ժողովրդից։ Ես ասեցի և կրկնում եմ որ ես ինձ յայտնում եմ նրանց մեղադրողը. ես Դիարբէքիրի առաջնորդ լինելով, լաւ տեղեակ եմ նրանց գործած անիրաւութիւնների մասին։ Ես պատրաստ եմ ներկայանալ ամեն տեսակ դատարանի առջև Աբբէդին փաշայի ներկայութեամբ, այդ քիւրդերի մեղաւորութիւնը ապացուցանելու համար։"

Այդ քաջասիրտ աբեղայի նամակը, ինչպէս ասում է „Ժուռնալ դ'Օրիան" լրագիրը մի կատարեալ յայտնութիւն է։ Փիլիպպոս սրբազանը ազնիւ և քաջ մարդ է։ Մենք հաւատացած ենք, աւելացնում է ֆրանսիական լրագիրը, որ Կ. Պօլսի դեսպանները և լուսաւորված Եւրոպան կը լսեն նրա ձայնը։

Բամազանը վերջացած է, շարունակում է վիէննայի թերթը, Տրոտտըր և Ուիլսօն անգլիական հիւպատոսները արդէն ներկայացրին իրանց զեկուցումը լօրդ Դիւֆըրինին և հաւատացնում են որ այդ զեկուցման մէջ մեղադրանքներ կան, որոնք նոյնքան ծանրակշիռ են, որքան 1876 թւին Դունայի աջ ափում կատարված անցքերի մասին մեղադրանքները։ Բ. Դուռը պատասխանատու է այդ գեղծումների համար, բայց և Եւրոպան պատասխանատու է նոյն գեղծումների համար, քանի որ նա ստորագրվել է Բեռլինի դաշնագրի տակ և նա պարտաւոր է առանց յապաղման իր բարձրագոյն կամքը յայտնել սուլթանին, որպէս զի սա հասկանայ վերջապէս թէ Հայաստանի մէջ րէֆօրմների անյապաղ իրագործելը մի անհրաժեշտ պահանջ է։

Անգլիան խօսեց, Ռուսաստանը իր պահանջները յայտնեց, Իտալիան նոյնպէս, այժմ հերթը Ֆրանսիային է պատկանում, ասում է „Journal d'Orient" լրագիրը, Ֆրանսիային, որ իրաւունք չունի լռել այնպիսի մի հարցի մէջ, որտեղ քաղաքակրթութեան և մարդասիրութեան վսեմ շահերը նրա աւանդական օգնութիւնն են պահանջում։

Ներսէս պատրիարքը, հայոց քաղաքական գլուխը, ազգի ընտրվածը իր կոչման բարձրութեան վրա է կանգնած։ Ներսէս սրբազանը միացնում է իր մէջ քաղաքացիական քաջութիւնը, որ պահանջում է ճընշվածների օգնութիւնը, բարձր մտաւոր զարգացումը որ փրկութեան ճանապարհներ է բաց անում և միջոցներ է գտնել տալիս, և ոգու այն ոյժը, մեղմացրած զգուշութեամբ և քաղցրութեամբ, որ ընդդիմադրելով անհամբերներին, մի և նոյն ժամանակ ոգեւորում է Թոյլերին։ Ներսէսը հաւատում է և յոյս ունի այն հաւատով և յոյսով, որ ընդունակ է տեղափոխել սարերը և բացանել գերեզմանների դռները։

Իր հետեւեալ համարներում „Journal d'Orient" լրագիրը խոստանում է նախ մի յօդուած տպել հայոց խնդրի մէջ տիրապետող մի քանի բացառական հայեացքների մասին և յետոյ ծանօթացնել իր ընթերցողներին Գրիգոր Արծրունու երկու դասախօսութիւնների հետ և այդ գրուածների գլխաւոր կէտերի մասին իր սեփական դիտողութիւններն անել։

ԱՆԳԼԻԱ

Սեպտեմբերի 8-ին Ուէլսի իշխանը ներկայ էր Լիվերպուլի մէջ մի նոր նաւահանգիստի բացման հանդէսին, որ նոյնպիսի շքեղութեամբ կատարվեցաւ, ինչպէս և Գօնֆլէօրի մէջ։ Անգլիական նաւահանգիստների և պահեստների այդպիսի ընդարձակումը ապացուցանում է, որ անգլիական ա-

---

գեկիրթ ուսումնարանը և արուեստակիրթ դըպրոցը և թէ արդեօք այդ երկուքը միասին բաւականացուցիչ գարանտիաներ են տալիս մեզ մեր վերածննդեան գործին անհրաժեշտ համարած պայմանների իրագործվելուն թէ ոչ։

Ահա գլխաւոր հարցը։ Արդ, ով այլ տեսակ է հասկանում, թող յայտնէ, բայց քաղաքականապէս կրթել մի ազգ մենք այլ տեսակ չենք կարող հասկանալ, եթէ ոչ՝ կրթել նորան այնպէս, որպէս զի նա ուսմամբ թէ այլապէս, քաղաքացու ազատութիւնները վայելելու իր ընդունակութիւնները բազմակողմանի կերպով զարգացնէ։ Մեր խօսքը Տաճկա-Հայաստանի վրա լինելով, մեր ասածը, Թարգմանած տաճկա-հայկական հանգամանքների վրա, պիտի նշանակէ՝ կրթել հայ մանուկին այնպէս, որ նա մի անդրդուելի ձգտում ունենայ քաղաքացի լինել, այսինքն քաղաքացու ազատութիւններ ձեռք բերել։ Բայց որովհետև կոյր պիտի լինել չը հասկանալու համար, որ այդ քաղաքական ազատութիւնները Տաճկա-Հայաստանի ինքնավարութեան իրաւունքների հետ միասին կարելի է միայն ձեռք բերել, ուստի վարանել պէտք չ՛է արդեօք պահանջելու, որ ինչ ձեռքով և ուղենալու լինենք կրթել մեր հայկական սերունդը, նորա քաղաքական ոգին զարթեցնելու համար հարկ անհրաժեշտ է մի կողմից՝ արծարծել նորա մէջ Տաճկա-Հայաստանի ինքնավարութեան գաղափարը, իսկ միւս կողմից զարգացնել նորա մէջ այն ոյժերը, որոնք այդ գաղափարի յաղթութեան պայմաններն են՝ մտաւոր կրթութիւն, ֆիզիքական ոյժ, քաջասրտութիւն և տնտեսական ոյժ և այս վերջինը հինգ պատճառներով. նախ՝ որ հայը Հայաստանում սիրով մնալ կարողանայ, երկրորդ, որպէս զի հայը իր դրացիներին տնտեսապէս անհերքելի կերպով գերազանցէ, երրորդ՝ որպէս զի ամեն տեղ ցրուած հայերին ապագայի համար ոչ թէ միայն ազգասիրութեան, այլ և դրական հիման վրա կարելիութիւն տրվի իրենց բուն հայրենիքը վերադառնալ, չորրորդ՝ և որը շատ կարեւոր կէտ է, տաճկահայ գիւղացիներին սեպհականութիւն ունենալու կարելիութիւն տալ այն տեղերում, ուր տաճիկը հողային սեփականութիւնը իր ձեռին ունենալով, հայերին իր կախման մէջ է պահած, իսկ հինգերորդ՝ վերջապէս՝ ապահովելու մեր հայ ազգաբնակութեան ձեռքերին Հայաստանի արդիւնքները եւրոպական ապագայ գաղթականների և կապիտալիստների դէմ, որը այնքան հեռու չէ, որքան շատերը գուցէ իրենց երեւակայել կարողանան.

Եթէ ընթերցողը համաձայն է մեզ հետ այս բոլոր կէտերի վրա, դէպի հարցի, որպէս տեսնում էք, ոչ այնքան հասարակ լուծումը մի համարեա թէ վերջնական քայլ ես պիտի արած համարել.

Կը տայ մեզ, որպէս արդէն անուանեցինք, հոգեկիրթ ուսումնարանը այդ բոլորը արդեօք միասին. այդքան խոստանալուն գերմարդկային համարձակութիւն պէտք է, ուրեմն ոչ. և արուեստագիտութեան ուսումն միակ այդ բոլոր պահանջմունքներին նմանապէս չէ կարող բաւել, այդ ակներև է և ապացոյցի անկարօտ. Բայց նրանցից իւրաքանչիւրը լրացնելով այն ընդհանրութեան մի որոշ մասը՝ այդ երկուքը ես անուրանալի կերպով մեր ազգային վերածննդեան գործին կարեւոր պայմաններ պիտի համարել. Արդեօք այս բանի մէջ հաստատ համոզվելու համար աւելի զօրեղ ապացոյցներ են հարկաւոր. Մենք չենք կարծում.

Այս մեկնութիւններից յետ, անտեղի չէր լինի մի խօսքով պարզել տնտեսական հարցի առիթով ծնած տարաձայնութիւնների բուն պատճառը. Աւելորդ բացատրութիւնների կարօտութիւն չը կայ գիտնելու. տարաձայնութեան խորին արմատը նրանում որոնելու է, որ ոմանք, ուսումնարանի և արուեստի քաղաքական բնաւորութիւններին ապաճանաչ գոլով, նրանց մէջ այլ ես չը գիտեմ թէ ինչ աչքով այս կամ այն տարրերը կը ճգնին որոնել, որոնք մեր ազգային վերածննդեան այժմ ամենքի սիրտը բռնած գործի հետ գուցէ միայն մի հեռաւոր յարաբերութիւն ունեն, այն է՝ ուսումնարանի մէջ տեսնել միայն նորա տուած գիտութիւնները և չը տեսնել մի և նոյն ժամանակ այն կրթութիւնը, որը արծարծվում է երեխայի մէջ այդ գիտութիւնները աւանդելու մեթօդներով և այն ազգային ոգին, որը թելադրվում է նոյն երեխային նոյն իսկ ազգային ուսումնարանների ուղղութեամբ. իսկ արուեստագիտութեան զարգացման մէջ տեսնել միայն բուն հացի խնդիր և կամ ազգային պարծանքի մի առիթ, բայց չը հասկանալ նրա մէջ նրա քաղաքական նշանակութիւնը և այն դերը, որը տնտեսական զարգացման վիճակված է կատարելու մեր ազգային վերածննդեան գործի մէջ.

Ի նկատի առնելով մեր ազգային շահերի ամբողջութիւնը, մենք կը վստահանանք կարծելու որ ոչ թէ միայն տնտեսական հարցի, աւաղ, այդքան ուշ զարթնելը գլխավին հիմնված է (փառք և պատիւ նորա զարթնիչներին!), այլ, և այս գուցէ շատերին անսպասելի թվի, ինչի մէջ մենք նմանապէս կարօտութիւն պիտի զգանք, այդ նոյն իսկ հոգեկիրթ ուսումնարանների հարցի լուծումն է. Ուսումնարաններ հիմնել—խօսք չը կայ, նոյն իսկ այդ փաստը մի մեծ բան է—բայց ուսումնարաններ հիմնելով ինչ կը նպատակէ Միացեալ ընկերութիւնը. չէ որ «ազգային կրթութիւն» բառերը բոլոր լրագիրների, ակումբների և ժողովների նշանաբանն է դարձած. Արդեօք այդ ուսումնարաններում աւարտած գիտութիւնները իրենց մէջ պիտի բովանդակեն ազգային կրթութիւն ասուած բանը, թէ այս վերջինը պիտի նաև մի այլ բան նշանակէ, քան թէ մի լոկ գիտութիւն. կրթել նշանակում է ուղղութիւն տալ, ուստի կրթութիւն տալ չէ նշանակում միայն ուսումնարան հիմնել, որովհետև կարելի է հիմնել նրան առանց ուղղութեան. Արդ, չը կայ ոչ մի լուսաւոր երկիր, ուր ուսումնարանները լինէին առանց մի որ և է յայտնի ուղղութեան. ամեն երկրում ազգային ուսումնարանները ենթարկված են մի պրօգրամմի, որը ծնունդ է մի որ և է սիստեմի և որի գործադրութեամբ ազգի զաւակը ստանում է իր ժամանակուայ ընդհանրապէս, իսկ մասնաւորապէս իր երկրի, իր հայրենիքի պահանջմունքների համեմատ թէ գիտութիւնը և թէ կրթութիւնը, այսինքն ուղղութիւնը, ոգին. Բայց մեր տաճկա-հայկական հայրենիքի ամենագլխաւոր պահանջմունքն է՝ նորա քաղաքական վերածնունդը. ուստի չէ՞ որ հարկաւոր է, որ մեր ուսումնարանների սիստեմը, պրօգրամմը այդ գլխաւոր գաղափարից ծնված լինի. Մենք տեսանք արդէն, թէ իր ո՛ր մասով հոգեկիրթ ուսումնարանը պիտի մասնակցէ այդ գաղափարի իրագործվելուն, և որովհետև մեր նպատակը չէ ուսումնարանական հարցը իր ամբողջութեամբ քննել, ուստի մենք կը բաւականանանք միայն հարցնելով. թէ ո՞ր աստիճանի Տաճկա-Հայաստանի ուսումնարանը համապատասխանում է այդ երկրի վերականգնման միայն հետեւեալ պայման-

ռեւտուրը բոլորովին ընկած չէ, ինչպէս մի քանիսը կարծում էին։ Լօրդ Դերբի հանդիսի ժամանակ նկատեց, որ երկրագործութիւնը շուտով աւելի ընդարձակ չափեր կը ստանայ և աւելացրեց, թէ շաքարի և թէյի գործածութեան ընդարձակվիլը ապացուցանում է ամբոխի բարօրութիւնը և ազատութեան սահմանափակվիլը։

Ռուսաց և գերմանական կայսրների տեսակցութեան մասին Դանցիգի մէջ անգլիական „Times“ լրագիրը նկատում է. „Զինուորական մեծ պետութիւնները չեն հարցնում Անգլիայի կարծիքը բարեկամութեան այն աստիճանի մասին, որ նրանք կամենում են ունենալ միմեանց հետ։ Անգլիան չէ էլ ցանկանում, որ նրանից այդ հարցնեն և հաճութեամբ նայում է պետութիւնների մէջ կայացած բոլոր համաձայնութիւնների վրա, եթէ նրանք չեն վնասում Անգլիայի շահերին։ Կայսրների տեսակցութեան մէջ Անգլիան իր համար թշնամական ոչինչ չէ նկատում։“

Իրլանդիայի մէջ օրվայ նշանաւոր խնդիրը Դիլլօնի ճառն է համարվում։ Նա սկզբից բողոքում էր իրլանդական պատգամաւորների գործունէութեան դէմ, երբ նրանք փորձում էին փոփոխութիւններ մտցնել կալուածական նոր օրինագծի մէջ։ Նրա կարծիքով, պատգամաւորները այդ օրինագիծը ամբողջապէս պէտք է մերժէին։ Վերջին ճառը արտասանելու ժամանակ Դիլլօն նկատեց, որ նա երբէք չէ ուրացել այն մեծ օգուտները, որ կունենայ Իրլանդիայի գիւղական ազգաբնակութիւնը կալուածական նոր օրէնքի շնորհիւ։ Հէնց այդ պատճառով նա թշնամաբար էր վերաբերվում այդ օրէնքին, որ չափազանց կը վնասէ իրլանդական միութեանը։ Դիլլօն վախենում է, որ գիւղական ազգաբնակութիւնը, հաշտվելով իր դրութեան հետ, առաջվայ պէս եռանդով չի մաքառի իրլանդական կալուածատէրերի դէմ։

Անգլիական կառավարութիւնը մեծ սխալ գործեց, որ օգուտ չը քաղեց կալուածական օրէնքի հաստատելուց և չարձակեց բանտերից այն բոլոր իրլանդացիներին, որոնք վարչական ճանապարհով կալանաւորված են։ Կալուածական օրէնքի հաստատվելուց յետոյ կալուածական միութեան ժողովները առաջվայ չափ բազմամարդ չեն լինում։ Եթէ ներկայումս վարչական խըստութիւնները վերջանային, երկրի մէջ կատարեալ հանգստութիւն կը տիրէր։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 31 սեպտեմբերի

Մի ողբերգական անցք այս օրերս Կ. Պօլսի օտար մամուլի խօսակցութեան գլխաւոր նիւթը եղաւ. որչափ էլ այդ անցքը աւելի հետաքրքիր լինէր և աւելի կարևոր հայ մամուլի համար, ինչպէս մի տխրալի եղելութիւն, որը տեղի է ունեցել հայկական կեանքի մէջ, սակայն ոչ մինը եօթը հայ թերթերից, ոչինչ չասեց նորա մասին։

Անցքը կայանում է հետևեալում. տեղիս բժշկական լիցէյի բարձրագոյն դասատների ուսանող մի հայ երիտասարդ, որի միայն անունը կարողացայ իմանալ, որ Գէորգ է, ունենում է մի խիստ անբարոյական հայր, որը չը նայելով իր անցած տարիներին միշտ չարաչար տանջանքներին է ենթարկում իր խեղճ համեստ կնոջ, որը արդէն վեց որդու մայր է լինում։ Մեծ որդին լինելով Գէորգը, միշտ կարողացածին չափ պաշտպանում է իր թշուառ մօրը, շատ անգամ մօր վրա ուղղած փայտեայ հարուածներին իր սեփական գլուխը թեքելով։ Տարին անցնում է տարուայ հետ, բայց անբարոյական և անխրատ հայրը հանգստութիւն չէ գտնում, այլ վերջացնում է բանը նորանով, որ հետզհետէ գանակոծ անելով, փոքր առ փոքր մահվան է հասցնում խեղճ կնկան, իր հինգ հատ խեղճ փոքրիկ զաւակներին անտէր թողնելով։ Տեսնելով որ էլ եղածը եղել է, Գէորգը չէ ուզում իր սեփական ձեռքով մի նոր զոհ էլ իր եղբայրների առաջ իր անօրէն հօրը չինել, տալով նորան արդարութեան ատեանին, մանաւանդ որ կարծում է թէ իր հօր արած գժոխային վարմունքը կազդէ վերջապէս նորա խղճի վրա և դարձնել կը տայ նրա ուշադրութիւնը իր փոքրիկ որբերի հոգացողութեան վրա։ Բայց զուր յոյս. մի ամիս չանցած հրէշատիպ հայրը անակնկալ կերպով պսակվում է եկեղեցում մի այլ կնոջ հետ և բերում նստեցնում նորա խեղճ յուսահատ որբերի գլխին։

Գէորգը դեռ էլի յոյս չէ կորցնում, այլ կարծում է, որ գուցէ սորանից յետ խելքի կը գայ ու կարթնանայ իր ամեհի հայրը հանգստացնելով իր գազանային կրքերը և կատաղութիւնը։ Բայց դարձեալ զուր յոյս է յայտնվում. փոխանակ մեղմանալու և ուշքի գալու, հայրը սկսում է այս անգամ իր փոքրիկ զաւակներին հալածել գրեթէ ամեն օր նոցանից մէկին ուշաթափ անելով ապտակի և փայտի հարուածներով։ Խեղճ Գէորգը էլ բոլորովին խելքը կորցնում է. մի կողմից հարկաւոր է իր գլխին հոգը տեսնել և դասերից յետ չը մնալ, միւս կողմից հարկաւոր է իր խեղճ անտէր եղբայրներին պաշտպանել. ինչ անէ. ամեն օր սկսում է ընկնել իր հօր ոտքերը աղաչելով նորան խնայել իր սեփական զաւակներին, բայց ոչինչ աղաչանք, ոչինչ արտասուք չեն կարողանում ազդել հօր վրա, որը վերջացնում է նորանով, որ գնում է տեղիս դատարան իր բոլոր կայքը, որը ասում են բաղկացած է երեք—չորս տներից և խանութներից, իր նոր կնկայ վրա դարձնելու դիտաւորութեամբ։ Բացի դորանից դեռ մի քանի օր առաջ դուրս է անում դռնից իր բոլոր վեց զաւակներին էլ, որոնց վեր առած խեղճ Գէորգը տանում է պատսպարում ծովի ափում մի բարեսէր ծեր ձկնորսի բիվուակի տակ, ամեն օր ինքն էլ գիշերները իր չարաբաղդ եղբարց վիճակակից լինելով։

Ասում են թէ պրոֆէսօրները վաղուց հետէ նկատում էին Գէորգին չափից դուրս այլայլած գրեթէ հոգէպէս հիւանդ և իր տաճիկ և յոյն դասընկերների կողմից մի առանձին գորով և համակրութիւն վայելելիս։ Յայտնվում է վերջը, որ Գէորգի ընկերները լիցէի մէջ հետամուտ լինելով Գէորգի բարոյական տանջանքներին, որը խեղճ պատանին չէ կարողանում ծածկել իր երեսի վրա, իմանում են վերջապէս նրա վիշտը և երբ հայրը տանից դուրս է անում, այդ օրից Գէորգի եղբայրների համար տաճիկ և յոյն ուսանողները հանգանակութիւն են բաց անում միմեանց մէջ և քաջալերում են Գէորգին, որ թող նա իր դասերից յետ չընկնէ, միամիտ մընալով որ իր եղբարց ամբողջ ձմեռվայ հոգսը իրանք կը քաշեն։

Այս դիցուք թէ շատ մխիթարական լինում. բայց ինչ արած, երբ Գէորգը տեսնում է որ իր եղբարց բոլոր ապագայ ապահովութիւնը, անշարժ կայքերը, շուտով ձեռքից պիտի դուրս գան, ընկնելով մի լիրբ կնկայ ձեռքը։ Ամեն կողմից հարցը քննելով Գէորգը որոշում է զոհել իրան իր եղբարց ապագայի համար, վաղորօք սպասելով մինչև վերջի րոպէն, Գէորգը իմանում է, որ ահա արդէն հայրը գնում է դատարան իր բոլոր ունեցածը կնկայ վրա դարձնելու համար. այս լինում է կէսօրին։ Գէորգը կանգնում է իր հօրը անցնելի ճանապարհի վրա. ճիշդ կէսօրին, ինչպէս ասեցի, դուրս է գալիս հայրը։ Գէորգը մեծ բարոյական մաքառման մէջ խելօյն ընկնում է հօրը ոտերը և աղխարուշ արտասուքով պաղատում է խղճալ իր եղբարց վրա։ Հայրը բոլորովին գտնվում է անտարբեր, այլ սկսում է ապտակներ տալ Գէորգին։ Յետոյ դարձնում է երեսը, դատարան գնալու համար։ Այս վայրկեանին Գէորգը առիւծի պէս թռչելով տեղից, արձակում է ատրճանակը և հայրը գետին է ընկնում անշնչացած։ Երիտասարդը գցում է ատրճանակը ծովը և տալիս է իրան զապտիաների ձեռքը։

Ահա ձեզ մի տխրալի անցք, որ պատահում է հայկական ընտանիքի մէջ և որը որչափ էլ պարունակէ իր մէջ հին սերունդի վատագոյն արարքները, այնչափ էլ ցոյց է տալիս այժմեան երիտասարդ սերունդի մոլորված տրամադրութիւնը և Կ. Պօլսի հայկական կեանքի մէջ մի հազուագիւտ և վերին աստիճանի տխուր և անմխիթար երևոյթ է ներկայացնում, որ կարող է համարվել այժմեան ընդհանուր մարդկային բարոյական սարսափելի ախտ. կամ սպանութիւն կամ անձնասպանութիւն։ Վասն որոյ եթէ կայ նրա մէջ մի հետաքրքիր և խրատիչ տարր, այդ պիտի լինի անշուշտ տեղիս հայ մամուլի համար, այլ ոչ օտարի։ Մինչդեռ մենք տեսնում ենք բոլորովին հակառակը. «Stamboul» ամբողջ սիւնակներ է նուիրում այս դէպքին, որի մէջ յանցաւոր է և հին սերունդը և նորը, և հայրը և որդին, հրաւէր կարդալով բոլոր ծնողներին ուշադրութեան առնել այդ խրատիչ օրինակը և բարոյական կերպով վարվել զաւակների հետ, մինչդեռ «Մասիս» նոյն օրը ոչ մի բառով անգամ չէ խօսում այս մասին, լցնելով իր ամբողջ թերթը ուրիշ յօդուածներով։ Արժանի են արդեօք այսպիսի թերթեր մամուլ կոչվելու. ինչ ազդեցութիւն, ինչ կրթիչ նշանակութիւն կարող են ունենալ այսպիսի թերթեր տեղիս հասարակութեան վրա թէկուզ այդ թերթերի թիւը լինի ոչ վեց— եօթը, այլ նաև տասնեօթը։

Գրիգոր Նիկողոսեան

„ՄՇԱԿԻ“ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

—ԹԻՖԼԻՍ. Շամշադրամ։ Անկարող ենք պարզել։ Բացի սորանից ձեր նամակը չենք տըպի, քանի որ ձեր իսկական ազգանունը մեզ յայտնի չէ։

—ԿԻԵՎ. Պ. Բրօշիւրը կուղարկենք ձեզ, իսկ մնացած 75 կոպէկ կը հասցնենք մի գրավաճառի, որովհետև մենք, ինչպէս հազար անգամ ասել ենք, չենք յանձն առնում ուղարկել ոչ ոքին գրքեր, որոնք չեն ծախվում մեր խմբագրութեան մէջ։ Ճշմարիտ զարմանալի մարդիկ են հայերը. ինչքան կրկնես,—չէ օգնում։

ԻԳԴԻՐ. Շ. Շնորհակալ ենք ձեր ուղարկված հեռագրի համար։ Կաշխատենք ծանօթանալ պարոնի հետ Թիֆլիսում։

—ՊՕԼՏԱՎԱ. Թ. Դուք որտեղից էք հնարել թէ իբր թէ մենք յայտարարութիւն ենք տպել մեր լրագրում թէ ընդունում ենք զանազան պատուէրներ այլ և այլ լրագիրներ և գրքեր ցանկացողներին ուղարկելու։ Երբէք այդ տեսակ յայտարարութիւն տպած չենք և այդ տեսակ յանձնարարութիւններ չենք ընդունում։ Վերջապէս ձեր ականջներից բամբակը հանեցէք։

—ՂԱՄԱՐԼՈՒ. Յ. Բ. Եթէ գիտենայիք թէ ինչքան նիւթ ենք ստանում, եթէ տեսնէիք թէ ինչքան նիւթեր դարսած են մեր գրասեղանների վրա, որքան ածված են նամակներ արկղներում, զամբիւղում, եթէ գիտենայիք որ օրվայ մէջ աւելի նամակներ ենք ստանում, քան թէ կարողանում ենք կարդալ,—չէիք զարմանայ որ բոլոր ստացածը չենք տպում։ Այն նիւթով որ մենք ստանում ենք, կարող ենք հրատարակել «Մշակը» օրը երկու անգամ. պարզ է որ ամբողջ նիւթը չենք կարող տպագրել։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ներին՝ հայերի մարմնաւոր ոյժին, քաջասրտութեան և միութեան։ Ամենքին յայտնի է թէ, բոլոր լուսաւորեալ երկիրներում մարմնամարզ վարժողութիւնները ազգային կրթութեան մէջ ինչ ահագին տեղ են բռնում։ Հայի համար այդ կրթութիւնը ոչ թէ միայն հարկաւոր է, այլ եռապատիկ անհրաժեշտութիւն է և ահա ինչու։ Եւրօպացին կրթվում է մարմնապէս նախ ուսումնարանում, իսկ երկրորդ՝ իր զինուորական ծառայութեան մէջ, որը պարտաւորեցուցիչ է ամենքի համար և որը տեւում է ամբողջ երեք-չորս տարի։ Իսկ մեզանում երկրորդը ամենևին չը կայ, իսկ առաջինը այնպէս մի թոյլ տեղ է բռնում մեր պրօգրամների մէջ, որ հազիւ թէ նրան կրթութիւն անուանել կարելի է։ Դեռ այդ բաւական չէ. մեր հայերի տնային, գործնական և հասարակաց կեանքում այն աստիճանի վատ, հակառողջական սովորութիւններ կան, որ կարելի էր կարծել, թէ այդ սովորութիւնները ստեղծված լինէին իսկապէս ազգի առողջութիւնը քայքայելու համար, իսկ մեր հինգ հարիւր տարուայ պատմական ճակատագիրը խոմ հայի մօտ ոյժի հետ նորա սիրտն էլ կոտրեց, քաջութիւնն էլ խլեց։ Ես զարմանում եմ, կարող եմ ասել թէ խղճում եմ միանգամայն այն մարդկանց, որոնք, հայերի քաջութեան վրա խօսք եղաւ թէ չէ՝ իսկոյն Լազարեաններ, Լօրիս-Մելիքօվներ և Տէր-Ղուկասովներ ասպարէզ կը բերեն։ Դէ հերիք է։ Աստուած կը սիրէք, լոյս ցերեկով ձեզ կոյր ձևացնել, որովհետև վախենալու տեղիք կայ, որ այդպիսի երեխայական զրոյցներ կրկնվելով աւանդութեան մէջ այնպէս արմատանան, որ խեղճ ազգը գործը նորանով կը վերջացնէ, որ ինքը կը սկսէ իր մեծ քաջութեան վրա հաւատալ, բոլորովին այն հիման վրա, որով պարծենում էին այն յայտնի բադերը, որոնց նախնիքը Հռոմն էին ազատել։ Քաջասրտութիւնը պիտի ազգային առաքինութիւն չլինել, ահա ինչ է պահանջվում և ոչ թէ Ռուսաստանի նման մի մեծ պետութեան զինուորականութեան հոգեծնունդ աղնիւ և անձնուէր զինուորների առաքինութիւնները մեր ազգային բնաւորութեան, ազգային կրթութեան արդիւնքներ համարել....

Բայց և անհատական քաջասրտութիւնը ազգային մի ոյժ չէ կարող համարվել, եթէ նա փոխանակ ազգութեան խոնարհ ծառան լինելու, ինքը իր համար մի նպատակ համարվէր. այլ խօսքերով եթէ նա ընդհանրութեան շահերին ենթարկվել չը կարողանայ, եթէ նա դիսցիպլինած չը լինի։ Այդքան կրկնված հայկական անմիութիւնը ինչ բան է, եթէ ոչ կորպորատիւ հոգու կատարեալ բացակայութիւնը, կատարեալ անընդունակութիւնը անհատական ձգտումները ընդհանրութեան օգտին ենթարկել. մի խօսքով կատարեալ անազգասիրութիւն։ Դիսցիպլին ասած բանը այն աստիճանի մեր հայ մարդուն դեռ օտար է, որ ինչ կը կարծէք, միանուագ մի երգեցողութիւն անգամ մի հինգ հայի մէջ անկարելի բան պիտի համարել այն աստիճանի եղանակի խնդաթերութիւնից, մէկը միւսից արագ և բարձր վազելու ցանկութիւնից երգի ներդաշնակութիւնը կորչում է։ Բայց լսեցէք մի զամ հայկական ժամերգութիւնը, որ համոզվէք, թէ դա որ աստիճանի ազգային յատկութիւն է դարձած։ Բայց թէ որքան հարկաւոր է ընկերական, կորպորատիւ հոգին մեծ գործեր առաջացնելու համար—այդ թողնում ենք մեր ազգային գործիչների դատողութեանը, որոնցից իւրաքանչիւրը այդ կէտի մէջ իր անձնական փորձից աւելի համոզված պիտի լինի, քան թէ նոյնը կարող էին համոզեցնել հազար օրինակներ օտար ազգերի կեանքից։

Եւ այս բոլորը մեր ուսումնարանական սիստեմի մէջ տեղ չը պիտի բռնեն։ Եւ մեր յարգելի տաճկահայերը ուզում են լոյս աղաղակելով Հայաստանը փրկել!.... Խելքը կրթելով կրթէք նաև ազգի ձեռքերը—նրա աշխատանքի ուրագը, հոգին կրթելով՝ կրթէք նաև ազգի սիրտը, ոյժը, բնաւորութիւնը և համոզված եղէք, որ ապագան մերն է։

Եթէ այս բոլորի վրա մի խօսք ևս աւելացնելու ունենք, այդ այն է, որ Տաճկա-Հայաստանի վերածննդեան արդէն վերևը յիշած պայմանների իրականացնելու համար, բացի հոգեկիրթ, մարմնակիրթ և արուեստակիրթ ուսումնարաններից հարկաւոր է մեծ օգնութիւն նաև մի տնտեսական մարմնուց, որի դերը, Կ. Պօլսի ազգային ժողովի ոչնչութեան պատճառով, ակնյայտնի է, որ միայն ազգային մեծ ընկերութիւններ կարող են և պիտի գոնէ ժամանակաւորապէս կատարեն ուսման ծաւալումը Միացեալ ընկերութեան ջանքերին թողնելով, որպէս նաև արուեստների ուսումը, անշուշտ հարկաւոր է հայկական տնտեսութեան այլ ծանրակշիռ հարցերի համար մի մեծ տնտեսական ընկերութիւն կազմել, ըստ առաջինի օրինակին, որը իր ձեռքը վերցնէր կալուածական բանկերի հիմնարկութիւնը, հարկաւոր եղած ժամանակ՝ վարուցանքի համար սերմեր բաժանելու հոգսը և այլն, և վերջապէս տնտեսական մի ընդարձակ հետազօտութեան գործը, որի կարևորութիւնը մեր անցեալ յօդուածով արդէն բաւական պարզ կերպով հաստատելու աշխատեցինք։

Մեր ազգային հիմնարկութիւնների համար լըրագրական միջոցով նիւթական հասոյթներ ժողովելը քանի գնայ՝ այնքան պիտի դժուարանայ, նոյն իսկ այս րոպէիս այդ դժուարութիւնը ըզգացվում է։ Բայց ազգը փողի կարօտ է։ Արդ. ձեզ քաջ յայտնի է, որ այդ կարօտութիւնը բիւր անգամ մինչև անգամ ամենահարուստ տէրութիւնները զգացած են միշտ և զգում են այժմ, որպէս նաև քաղաքային հիմնարկութիւնները և այլն։ Այդ նպատակաւ Եւրօպայում դիմում են՝ կամ փոխառութեան և կամ վիճակախաղի։ Մեր հայկական ընկերութիւնները այնքան ապահովութիւն չունեն, որ փոխառութիւնը նրանց աջողվի։ Բայց վիճակախաղը կարող է ամենաարդիւնաւէտ հետևանքներ ունենալ, մանաւանդ որ, որքան ինձ յայտնի է, օրինական արգելք չը կայ դրա դէմ։ Ուստի առաջարկութիւն. կազմել մի մասնաժողով յարգելի պարոններից, որը մի վիճակախաղ սարքէր յօգուտ Միացեալ ընկերութեան կամ Տնտեսական ընկերութեան, որի մասին մեր յօդուածի վերջում խօսք կայ։ Տոմսակը կարելի է նշանակել 50 կոպէկի, որպէս զի մեր համայն ազգայինք, թէ Ռուսաստանում և թէ Տաճկաստանում, մասնակցել կարողանան։ Դրան կարող են մասնակցել նաև օտարականները։ 200,000 տոմսակ դուրս բերելով՝ ահա ձեզ 100,000 րուբլի, որից դիցուք 20,000 րուբլին խաղացվի՝ 3,000, 2,500, 2,000 և այլն րուբլի տանելիքներով։

Ստրասբուրգ. Ա. Արասխանեանց